

Для багатьох бібліотек та архівів світу ця проблема не нова, й закордонні фахівці докладають значних зусиль для її розв'язання. Водночас велика кількість документів, що потребують деацетонування, робить завдання їх збереження надзвичайно складним.

Асоціація наукових бібліотек США вважає, що приблизно 80 млн томів у бібліотеках Північної Америки загрожує саморуйнуванню. Керівництво Нью-Йоркської публічної бібліотеки висловлює такі побоювання щодо 50% фондів.

Ще одна проблема, пов'язана з документальною пам'яттю України, — створення відповідного довідкового апарату бібліотек та архівів, національної бібліографії й бібліографічних баз даних із використанням сучасних систем збирання, опрацювання та поширення інформації.

У час духовного відродження нашого народу завдання кумуляції та збереження документів, що стосуються минувшини й сьогодення України та української нації — особливо актуальне. Для його втілення в життя потрібна реальна, ґрунтовно розроблена програма державної документальної та інформаційної політики, що спиралася б на ідею суверенітету України та враховувала можливості сучасних технічних і технологічних засобів.

Для формування теоретичних і практичних основ збирання, збереження та використання документів, що віддзеркалюють історичний і культурний розвиток нашої держави та зберігаються в бібліотеках, музеях, архівах, приватних колекціях, розроблено науково-дослідну програму "Документальна пам'ять України".

Проект передбачає проведення наукових досліджень у галузі книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства; археографічну та бібліографічну діяльність; створення автоматизованих бібліографічних баз даних та інтелектуальних інформаційних систем; забезпечення процесів збереження, використання та розповсюдження документів².

Друкуючи матеріали, присвячені розробленню та реалізації проєктів з оцифрування бібліотечних та архівних фондів, створенню електронних каталогів, а також "Програм пам'яті..." у провідних країнах світу, маємо сподівання, що Кабінет Міністрів України, Державний Комітет телебачення і радіомовлення України, приватні фонди та меценати звернуть увагу на проблеми створення проєкту "Документальна пам'ять України" й фінансово підтримають цю ініціативу.

Надійшла до редакції 19 січня 2023 року

СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

УДК 025.7/9:005.922](492)(045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2023.1(318).4-11

Микола Сенченко,

директор Книжкової палати України, професор,

e-mail: director@ukrbook.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7445-5185>

Проєкти збереження культурної спадщини в Нідерландах

У статті розглянуто проєкти Королівської бібліотеки Нідерландів, присвячені збереженню культурної спадщини. Наголошено, що програми збереження друкованої та рукописної культурної спадщини й надання до неї якнайширшого доступу вкрай важливі як для окремих країн, так і для міжнародної спільноти, оскільки дають змогу ґрунтовніше ознайомитися з різними за спрямуванням і призначенням проєктами та набути корисного досвіду у цій сфері.

Проаналізовано особливості п'яти основних проєктів: "Метаморфоза", "Пам'ять Нідерландів", "Середньовічні ілюміновані рукописи", каталоги "Короткі описи книг Нідерландів (STCN) / Короткі описи книг Фландрії (STCV)", "Бібліополіс" — з метою запозичення та впровадження здобутків закордонних колег у роботу вітчизняних бібліотек, а також для підтримки програми "Документальна пам'ять України".

Ключові слова: Королівська бібліотека Нідерландів; проєкти зі збереження культурної спадщини; оцифрування; деацетонування

Статтю було написано під впливом поїздки в Нідерланди та ознайомлення з роботою Королівської бібліотеки в Гаазі. У той час я співпрацював з фірмою "Мартінус Найхоф", співро-

бітники якої організували цей візит. Особливо мене вразили віртуальні музеї Нідерландів, які можна було відвідувати, сидячі за монітором комп'ютера в бібліотечі.

² Вісник АН України. 1992. № 4. С. 50—54.

Прошло 30 років. Попри законодавчі ініціативи депутатів і бібліотечної спільноти щодо створення Національної цифрової бібліотеки в нашій країні, відтоді мало що змінилося. Тому редакція часопису ухвалила рішення про публікацію циклу статей, присвячених оцифруванню документальної спадщини у провідних країнах світу в межах конкретних проєктів, для можливого пошуку спонсорів з метою реалізації програми "Документальна пам'ять України" [1].

У пропонованій статті розглянемо проєкти, які реалізує Королівська бібліотека Нідерландів (Koninklijke Bibliotheek). На її території розміщено Консорціум Універсальної десятикової класифікації, з яким сьогодні плідно співпрацює Книжкова палата України.

На головну бібліотеку Нідерландів покладено завдання збереження друкованої та рукописної культурної спадщини країни й надання широкого доступу до фондів. У кооперації з бібліотекою Лейденського університету Королівська бібліотека виконує функції головного центру наукової інформації країни. У її фондах переважають видання гуманітарних наук, насамперед з історії, культури та мови Нідерландів.

Як типова національна бібліотека установа збирає всі публікації, що виходять друком на теренах країни. Водночас видавці мають право самостійно вирішувати, чи надсилати свої видання до бібліотеки, на противагу іншим країнам (наприклад, Франція), де діє законодавство щодо доставляння обов'язкового примірника до національної бібліотеки [2].

Далі докладніше зупинимося на основних проєктах, ініційованих з метою збереження культурної спадщини Нідерландів.

П'ять проєктів Королівської бібліотеки Нідерландів

Програми збереження культурної спадщини вкрай важливі як для окремих країн, так і для міжнародної спільноти, адже дають змогу ґрунтовніше ознайомитися з різними за спрямуванням і призначенням проєктами та набутти корисного досвіду в цій сфері.

Майже всі проєкти зі збереження культурної спадщини організовані та реалізовані Королівською бібліотекою, поміж них виокремимо такі:

— *проєкти забезпечення збереження*: спрямовані на реставрацію й консервацію об'єктів, схильних до руйнування;

— *проєкти мікрофільмування*: передбачають перенесення на плівку й використання схильних до руйнування книг, газет і періодичних видань;

— *проєкти каталогізації*: опис тисяч книг і рукописів та забезпечення доступу до них;

— *проєкти оцифрування*: мають на меті створення віртуальних факсимільних видань книг і газет;

— *дослідницькі проєкти*: покликані репрезентувати в цифровому середовищі документальні джерела й історико-культурний контекст.

Зазвичай проєкт може належати до кількох напрямів, однак основними є п'ять:

1. "Метаморфоза".

2. "Пам'ять Нідерландів".

3. "Середньовічні ілюміновані рукописи".

4. Каталоги "Короткі описи книг Нідерландів" (STCN) / "Короткі описи книг Фландрії" (STCV).

5. "Бібліополіс".

Для кого розробляють ці проєкти?

Кілька років тому на засіданні постійного Комітету із рідкісної книги і рукописів Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій та установ (IFLA) обговорювали проєкти оцифрування. Учасники захоплено розповідали про свої програми: одні оцифрували раритетні атласи, інші — цікаві архівні матеріали чи ілюміновані рукописні книги. Раптом хтось запитав: "А які ваші критерії відбору під час оцифрування? Чому ви оцифруєте саме цей матеріал, а не інший"? Запанувала тиша. Нарешті один з учасників наважився сказати правду: "Я оцифрую ті матеріали, за які мені платять". Усі зітхнули з полегшенням, оскільки кожен міг приєднатися до цієї відповіді.

Отже, документи здебільшого оцифрують для спонсорів — чи то урядові установи, чи громадські організації, чи приватні компанії, чи окремі особи. Твердження "ми працюємо над тими проєктами, за які платять" справедливе й щодо будь-яких інших проєктів у царині культурної спадщини. Це правда, але, звісно, не вся.

Для кого ще реалізують ці проєкти? По-перше, для різних груп користувачів, зокрема:

— науковців, яких потрібно забезпечити матеріалами для дослідницької роботи;

— студентів і викладачів закладів вищої освіти, яким слід надати необхідні для навчання й викладання матеріали;

— осіб, які цікавляться історією та культурою. Національна бібліотека прагне обслуговувати й цю групу користувачів, сприяючи формуванню й зростанню національної історичної свідомості та розширенню культурних потреб громадян;

— загальноосвітні школи. Це порівняно нова цільова група, але вона важлива, оскільки школярі незабаром стануть студентами й науковцями.

По-друге, виконавці реалізують ці проекти й для власного розвитку. Хіба вони не прагнуть задовольнити свою інтелектуальну допитливість? Хіба не хочуть тішитися прекрасними взірцями культури й ділитися ними з іншими? Крім того, працюючи над численними проектами й програмами, розробники намагаються підвищити кваліфікацію й набути корисного досвіду.

По-третє, ці проекти спрямовано на майбутній покоління, адже слід зберегти й передати культурну спадщину наступникам — дітям та онукам, новій генерації науковців і бібліотекарів.

Ці чинники, безумовно, впливають і на вибір матеріалів, призначених до реставрації, консервації, оцифрування, і на методи подання та пошуку даних. Академічний учений і шістнадцятирічний школяр потребують інформації різного типу та різних пошукових засобів. Різні типи проектів також вимагають різних підходів. В окремих випадках обов'язкове (або принаймні бажане) повне охоплення всіх доступних матеріалів. Національна бібліографія, наприклад, повинна бути повною настільки, наскільки це можливо. В інших проектах добір матеріалу може бути довільним, також немає єдиної політики, згідно з якою програми втілюють у життя. Далі ґрунтовніше розглянемо особливості наведених проектів.

"Метаморфоза"

Це національна програма забезпечення збереження бібліотечних фондів, ініційована 1997 р. Міністерством освіти, культури і науки Нідерландів (хоча спочатку з такими пропозиціями до урядової установи звернулися бібліотеки). Книгозбірні несуть індивідуальну відповідальність за збереження своїх фондів, водночас значну частину цих витрат компенсує Міносвіти за програмою "Метаморфоза".

Проект покликаний розв'язати проблему збереження рукописів, книг, газет та іншої періодики нідерландського походження, що охоплює 1840—1950 рр. Відомо, що паперові документи, й насамперед зазначеного періоду, схильні до саморуйнування, і з роками цей процес лише посилюється. Під дією кислоти папір жовтіє, стає крихким і врешті-решт руйнується.

Якби в Нідерландах вирішили зберегти по одному примірнику кожного документа, виданого в країні упродовж 1840—1950 рр., то цей фонд охоплював би 400 тис. книг, 30 тис. томів періодики, 1,5 кв. м газет і 2 млн рукописів і листів. Цей корпус документів розосереджено по бібліотеках країни, а на заходи з його консервації знадобиться щонайменше 20 років.

Для кожного типу матеріалів: книги, газети, періодичні видання, літературні й історичні зібрання — було розроблено спеціальний проект.

Наприклад, програма збереження книжкової продукції Нідерландів охоплює всі видання, надруковані у країні за 1840—1950 рр. Хоча в бібліотеках часто зберігається кілька примірників однієї назви, консервації зазвичай піддають лише один із них.

На першому етапі програми "Метаморфоза" тривалістю чотири роки (1997—2000) проводилася консервація книг, виданих у 1870—1900 рр., і газет. Другий етап охоплював історичні зібрання та видання, що становлять міжнародну культурну цінність, а також періодики.

У межах проекту забезпечення збереження газет проведено консервацію національних щоденних видань за певні хронологічні періоди. До початку технічних процедур потрібно було зібрати повні комплекти випусків кожної назви газети, для чого використовували примірники із зібраних різних бібліотек. На першій стадії проекту "Метаморфоза" здійснено мікрофільмування 45 назв газет загальним обсягом 2 млн сторінок. Надалі ці матеріали частково оцифруватимуть.

Проект із забезпечення збереження періодики охоплював 35 назв національних ілюстрованих періодичних видань. Подібно до проекту з консервації газет до початку технічних процедур мали бути зібрані повні комплекти всіх назв.

Другий етап проекту "Метаморфоза" завершився 2004 р. і мав на меті облік, мікрофільмування, реставрацію, надійне зберігання, а також, в обмеженому обсязі, декислотизацію (зниження кислотності) паперу й оцифрування. Кожен документ, що підлягав обробленню з метою збереження, проходив реєстрацію в національній системі автоматизованих каталогів. Далі створювали його мікрофільм, який зберігають за оптимальних умов в конверті чи контейнері з безкислотних матеріалів. Окремі документи піддають декислотизації чи оцифруванню. Після закінчення технічних процедур і надалі користувачі здебільшого отримують вже не книгу чи рукопис, а мікрофільм.

Наукові дослідження й публікації — важливий розділ програми "Метаморфоза", що передбачає вивчення часу кислотного руйнування паперу, методів оцифрування мікрофільмів та ефективності масової декислотизації. Результати оприлюднюють у доповідях проекту "Метаморфоза" (Metamorfoze Reports), окрім того, тричі на рік виходить друком бюлетень новин (Metamorfoze Newsletter).

"Пам'ять Нідерландів"

Проект об'єднує понад 45 організацій, пов'язаних із культурною спадщиною, та має на меті створення вебсайта, що надаватиме вільний доступ до оцифрованих матеріалів, присвячених

культурній та історичній спадщині Нідерландів. Основне завдання — оцифрування якнайбільшого обсягу аналогових матеріалів. Кожна установа має надати оцифровані зображення предметів зі своїх зібрань.

Варто зауважити, що 45 організацій, поміж яких музеї, архіви, бібліотеки, наукові, культурні й історичні інститути країни, працюють спільно, чітко та злагоджено. Така кооперація надзвичайно ефективна, адже кожен учасник суворо дотримується затвердженого плану проекту, стандартів, тимчасових графіків і бюджету. Програма стартувала наприкінці 2000 р., а перший етап завершився 2004 р.

Проект "Пам'ять Нідерландів" насамперед пов'язаний із культурою та історією країни, однак він охоплює не лише зразки високого художнього мистецтва, репрезентовані, наприклад, у Королівській галереї Мауріцгейс (Mauritshuis) у Гаазі чи в Національному музеї Рейксмузеум (Rijksmuseum) в Амстердамі, а й культуру повсякденного життя, зокрема поштові листівки, плакати Другої світової війни, атласи, портрети, політичні карикатури, вуличні пісні, моду, військові та археологічні об'єкти, всесвітні виставки, робітничий рух, рух за звільнення жінок тощо.

Моделлю для нідерландської програми слугував масштабний проект "Пам'ять Америки", який реалізує Бібліотека Конгресу у Вашингтоні. Нині він охоплює мільйони зібрань, інтегрованих в єдину систему, що дає змогу здійснювати ефективний пошук.

Відбір матеріалу й технологія роботи. Установи-учасниці створюють електронні зображення кожного предмета з вибраних зібрань. Проте схожі предмети репрезентуватиме одне зображення, оскільки широку публіку навряд чи зацікавлять, наприклад, 100 майже однакових капелюхів, відмінності між якими здатний виявити та оцінити лише фахівець. Такий підхід дає змогу знизити витрати на сканування й підвищити ефективність роботи.

Ще один принцип: програма "Пам'ять Нідерландів" не передбачає створення метаданих, за винятком випадків, коли уникнути цього неможливо, а також контексту для демонстрації зображень користувачеві. Щоб скоротити фінансові витрати на реалізацію проекту, а також на інші процеси, окрім сканування, використовують лише наявні метадані. Однак виявляється, що багато культурних установ країни мають дуже цікаві колекції без яких-небудь описів взагалі. У таких випадках створюють нові метадані, хоч це й не передбачено первинним планом проекту, оскільки без опису об'єкт не можна знайти в

інтернеті. Проте час, який відведено для створення метаданих, обмежений. Для управління масивами не потрібна велика кількість метаданих — тільки базові описи та бібліографічні метадані для надання доступу користувачам. Усю метаінформацію щодо об'єктів обмежено відомостями "хто, коли, де і що".

Отже, було значно скорочено обсяг метаданих і, через зазначені вище причини, не створюється контекст. Водночас для більшості людей він важливий, оскільки історію, мистецтво чи культуру важко зрозуміти лише за зображеннями, без спеціальних пояснень чи доповнень, тобто контексту. Так, нині користувачі можуть шукати та переглядати десятки тисяч зображень, але їх не супроводжують розповіді про зв'язок між предметами чи окремими зображеннями й зовнішнім світом. Водночас відвідувачі ресурсу мають чудову можливість вільно рухатися серед експонатів, ніби наживо оглядати сховище архіву або музею, брати предмети та використовувати їх з будь-якою метою, окрім комерційної.

Проте у разі використання програми "Пам'ять Нідерландів" для освітніх потреб її супроводжують певним контекстом. Учні середньої школи — нова цільова група користувачів Національної бібліотеки. Освітні проекти розробляють лише за умови тісної співпраці з педагогами. Цифрові уроки мають зацікавити учнів і водночас здобути позитивну оцінку учителів, інакше їх не використовуватимуть. Зміст уроків має бути безпосередньо пов'язаний із програмою навчання й шкільною практикою та відповідати вимогам іспитів. Окрім того, проведення онлайн-занять не повинно вимагати від учителя спеціальних технічних знань. Програмні засоби покликані передусім вдосконалювати процес навчання, тобто робити уроки цікавішими, а педагогічний процес — простішим, розширювати й поглиблювати розуміння історичної та культурної спадщини.

Отже, пріоритетні технологічні процеси програми "Пам'ять Нідерландів" — це сканування, яке слід здійснювати швидко й економічно, а також надання доступу до створених цифрових зображень. Відвідувачі можуть використовувати ці масиви для власних потреб, вільно переглядати, відбирати й зберегти будь-які матеріали.

"Пам'ять Нідерландів" — це проект з оцифрування, орієнтований на широке коло користувачів і загальноосвітню школу. Водночас до недоліків програми слід віднести надання метаданих у невеликому обсязі, через що споживачі мають обмежені пошукові можливості.

"Середньовічні ілюміновані рукописи"

Королівська бібліотека має найбільшу в Нідерландах колекцію таких пам'яток. З приблизно 450 ілюмінованих середньовічних рукописних книг майже 300 містять зображення з фігурами, інші прикрашено орнаментами, виконаними пензлем і/або пером. Загальна кількість ілюстрацій перевищує 8 тис., серед них — живописні мініатюри, малюнки, сюжетні ініціали та маргіналії різноманітної тематики. Ці зображення в повному обсязі уміщено на вебсторінці "Ілюміновані середньовічні рукописи". Нещодавно до них додано ще 2 тис. ілюстрацій із рукописів зібрань музею Месрманно-Вестерніанум (Meermannо—Westernianum), що в Гаазі. Зображення супроводжують наукові коментарі щодо кодексів, мініатюр, оздоблення, ілюстраторів, часу й місця створення тощо. Отже, на відміну від програми "Пам'ять Нідерландів", на сторінці "Ілюміновані середньовічні рукописи" разом із зображеннями уміщено й докладний високоякісний контекст.

Нині наявно три способи пошуку зображень:

1. Тематичні напрями колекцій згруповано у 15 загальних тем, як, наприклад, "Міфічні тварини", "Християнські свята", "Книга Буття" тощо.

2. Користувачі можуть переглядати матеріал за предметами (browse by subject), використовуючи ієрархічну систему класифікації зображень (iconclasses). Вона допомагає здійснювати прямий пошук зображень за ключовими словами або через певну тематичну рубрику. Наприклад, через рубрику "Класична міфологія" можна перейти до рубрики "Римські легенди" і далі — до рубрики "Історія про Енея".

3. Експертний пошук (expert search) забезпечує простий доступ для фахівців через індекси, що відбивають географічні назви, імена художників, дати, іконографічні теми тощо. Наприклад, користувач може шукати зображення Святої Діви в рукописах із міста Дельфт, створених між 1400 і 1500 рр.

Пошук передбачає такі критерії: автор, заголовки, код за системою класифікації зображень, місце виготовлення, текст, мова, тип зображень, почерк, мініатюрист, переписувач, палітурник, стиль (географічний) орнаментики, колишні власники (люди або установи), анотація, дата, дата після / дата до. Використовують і комбінацію цих пошукових термінів.

Каталоги STCN/STSV

Каталог "Короткі описи видань Нідерландів" (Short-Title Catalogue Netherlands, STCN) — це ретроспективна національна бібліографія, що охоплює період до 1800 р. включно. До списку вносять усі видання, надруковані на теренах

держави, відомої як Королівство Нідерланди, а також усю друковану продукцію, випущену нідерландською мовою за цей хронологічний проміжок у будь-якому іншому місці.

Усі описи на книги складають відповідно до принципів сучасної аналітичної бібліографії, тобто на основі візуального перегляду, "із книгою в руці" (with book in hand). Через це роботу доводиться виконувати в кількох бібліотеках, оскільки жодна з них не має повного зібрання нідерландської друкованої продукції. На відміну від інших країн, в Нідерландах ніколи не було закону про обов'язковий примірник і відповідно — бібліотеки, яка б збирала всю друковану продукцію. Фонди Королівської бібліотеки, університетських бібліотек Амстердама та Лейдена — найбільші, але й вони далеко не повні, й кожне зібрання має як переваги, так і недоліки.

Роботу в Королівській бібліотеці повністю завершено, а в університетських бібліотеках Амстердама, Лейдена й Утрехта та інших невеликих бібліотеках вона ще триває.

Чому фахівці так ретельно працюють над укладанням цього каталогу? Тому, що одним із найважливіших завдань головної бібліотеки Нідерландів є створення національної бібліографії, тобто повного списку друкованої продукції, що коли-небудь виходила у світ у нинішніх межах країни. Утім, є й інша причина. Каталог — це інструмент пошуку, який дає змогу здійснювати його за багатьма критеріями. Можна, наприклад, шукати всі твори французької поезії, видані в Амстердамі в XVIII ст., або всі книги з музичними партитурами, або всі ілюстровані книги з географії. До пошукових критеріїв належать такі: автор, заголовок, друкар, місце та рік видання, предметна рубрика, формат книги, мова, тип шрифту, ілюстрації, друкарські знаки, музична нотація, бібліографічні списки, гравійовані титульні листи, відомості щодо ціни, передплати тощо.

Під час проведення історичних досліджень із багатьох напрямів, як-от історія книги, політична історія, історія мистецтв, історія літератури, церковна історія, історія науки, завдяки каталогу можна отримати швидкий доступ до джерел. Окрім того, це ефективний інструмент для статистичних досліджень, що допомагає визначити, наприклад, скільки за певний період було видано книг національною мовою, а скільки латинською, який відсоток періодики, зросла чи зменшилася кількість ілюстрованих видань тощо.

У XVII і XVIII ст. Нідерланди часто називали "книжковим магазином світу". Багато ви-

дань, надрукованих на території країни, розповсюджували в усій Європі. Тому цей каталог має міжнародне значення, а книги з Нідерландів становлять предмет дослідження численних науковців із різних куточків світу.

Як національна бібліографія каталог STCN націлений на повноту. Певні види видань, зокрема плакати та газети, не потрапили до нього, але це тимчасовий захід, вжитий із практичних міркувань. Слід зауважити, що нині у країні розробляють проєкт, спрямований на виявлення, опис та оцифрування газет, виданих до 1869 р.

На початку роботи над каталогом було вилучено вкрай важливу категорію друків: книги нідерландською мовою, видані на території сучасної Бельгії. Однак у той період неможливо було створити й половини бельгійської національної бібліографії! У 1982 р., коли проєкт стартував, складно було запровадити аналогічну програму для Фландрії.

Проте часи змінюються! Каталог "Короткі описи видань Фландрії" (Short Title Catalogue Vlaanderen, STCV) було створено майже через чотири роки. Це електронна бібліографія книг, виданих у Фландрії впродовж XVII і XVIII ст. Доступ до каталогу через інтернет відкритий для широкої публіки за адресою: www.stcv.be.

На початковому етапі основну увагу укладачі приділяли книгам нідерландською мовою, виданим у 1601—1700 рр. на території Фландрії, у тому числі у Брюсселі. Довгострокова мета проєкту — створити бібліографію всієї друкованої продукції Фландрії XVII і XVIII ст. Описи видань мовами, окрім нідерландської (латинська, іспанська, французька та інші), додаватимуть на наступних етапах. Як відомо, Антверпен, Брюссель, Гент, Левен, Брюгге, Мехелен, Куртре, Хасселт та Оденаарде були провідними центрами книгодрукування, а отже важливо, щоб видавнича продукція цих міст була доступною для досліджень.

Відбір матеріалу, методологія та формат записів значною мірою ґрунтувалися на досвіді роботи з нідерландським каталогом. Фламандську бібліографію також складала "із книгою в руці", на основі візуального огляду видань. Модель каталогу "Короткі описи видань Нідерландів" було використано майже без змін, за винятком того, що фламандський каталог спочатку створювали як електронну базу даних.

З правила, відповідно до якого описи фламандського каталогу мають повністю відповідати описам нідерландського, є важливий виняток. Завдяки тому, що фламандський каталог створювали пізніше, до його описів можна додавати

оцифровані зображення титульного аркуша та фронтиспису. Користувач каталогу STCV може знайти не лише бібліографічний опис високої якості, а й кольорове зображення повного титульного аркуша (а не тільки заголовка) із видавничими знаками, оздобленням тощо. Якщо ця практика виправдає себе, то такі зображення додаватимуть і до записів нідерландського каталогу.

Досі не вирішено проблему пошуку джерел фінансування для продовження роботи над фламандським каталогом після завершення першого етапу. Проте доступ до 4 тис. уже створених записів збережено, а також підписано угоду про обмін даними між фламандським і нідерландським каталогами.

"Бібліополіс"

Упродовж останніх десятиліть кілька країн розпочали роботу над проєктами "Національна історія книги". Першою стала Франція, де впродовж 1983—1986 рр. було опубліковано чотиритомну "Історію французького книговидання" (L'histoire de l'édition française). Це надихнуло істориків книги всього світу, і науковці Нідерландів вирішили ініціювати власний проєкт з історії національного книгодрукування. У 1990 р. було розроблено програму, що мала на меті випуск багатотомного довідкового видання, однак через брак фінансування ідея не набула розвитку.

Коли стало зрозуміло, що підготувати та оприлюднити друковане видання в межах проєкту "Національна історія книги" неможливо, Королівська бібліотека запропонувала інший варіант: замість випуску багатотомної серії розробити електронний інструментарій для проведення досліджень з історії книги, а саме академічну інтерактивну інформаційну систему на основі вебтехнологій. Консорціум "Нідерландська організація наукових досліджень" підтримав ідею й надав фінансування. Реалізація проєкту розпочалася в березні 1998 р., а завершилася демонстрацією результатів у листопаді 2002 р. на щорічній генеральній конференції Консорціуму [3].

Підсумком проєкту стала інтерактивна інформаційна система "Бібліополіс", призначена для підтримки наукових досліджень. Користувач може здобути інформацію щодо стану справ у книгознавстві й історії книги, а також інтегрований доступ до ретельно дібраної літератури, зображень, документації, бібліографічної та біографічної баз даних.

Одним із засадничих принципів системи є підтримка так званого асоціативного пошуку. Якщо, наприклад, користувач шукає запис про певного книгаря в біографічній базі даних, то

йому, можливо, потрібно буде дізнатися, чи наявні дослідження про цього діяча, знайти його портрет, з'ясувати, чи брав він участь у книжкових аукціонах і чи здійснював видавничу діяльність. Ось у чому полягає незаперечна новизна "Бібліополіса": система стимулює користувача ставити нові запитання, виявляти нові асоціації, шукати нову інформацію в доступних базах даних або використовувати всі компоненти "Бібліополіса" одночасно.

Вебсайт проекту забезпечує інтегрований доступ до таких інформаційних ресурсів:

1. Довідковий посібник з історії друкованої книги в Нідерландах, що складається зі 152 параграфів, написаних 42 провідними фахівцями з історії книги. Цей ресурс найбільше відповідає ідеї проекту "Національна історія книги". Епоху нідерландської друкованої книги поділено на п'ять періодів, кожен з яких організовано за єдиною схемою, що охоплює 32 параграфи. Останні містять тільки основну інформацію, компактні (від 500 до 1000 слів), легко сприймаються з екрана комп'ютера. Читати їх можна одним, як книгу, а можна виділити певні теми в усіх п'яти періодах — наприклад, мистецтво палітурки чи історія цензури [3].

2. База зображень: майже 1,5 тис. ілюстрацій до історії розвитку друкованої книги в Нідерландах, зокрема зразки мистецтва книгодрукування, портрети друкарів і видавців, шрифти, видавничі знаки, філіграні, друкарні, паперові млини тощо.

3. Довідковий матеріал: широкі можливості пошуку біографічних матеріалів, бібліографічні бази даних, інформація щодо книжкових аукціонів, путівники спеціальними зібраннями бібліотек Нідерландів і вебсайтами, присвяченими історії книги.

4. Повнотекстова база вторинних документів: понад 200 оцифрованих збірок статей з історії книги та інші тексти.

5. Ретроспективна бібліографія: посилання на електронні каталоги (охоплюючи STCN) Нідерландів та інших країн, що містять записи про нідерландські друковані книги.

6. Глосарій: навчальний словник, що пояснює книгознавчі терміни.

Наведемо приклад: пошук за особистим ім'ям Бло (Blaeu — відомий друкар, видавець і картограф) спрямовує на параграф довідника, в якому згадано цю особу, на кілька портретів, на відомості щодо його діяльності та книжкових аукціонів, в яких він брав участь, на літературу, у тому числі оцифровані тексти статей, на пояснення частини друкарського преса, який він увів у використання, а також на програми, що дають змогу проводити пошук за цим ім'ям в інших базах даних.

Від часу відкриття доступу до системи "Бібліополіс" група розробників постійно працює над її вдосконаленням і розв'язанням проблем налаштування програм. Одне з найважливіших завдань передбачало підготовку повної англійської версії "Бібліополіса", що стала доступною у травні 2003 р. Як кожен сервісний програмний засіб, проєкт потребує постійної підтримки та модернізації. Надалі система оновлюватиметься, додаватимуться нові зображення, а масив біографічних даних зростатиме.

Отже, систему "Бібліополіс" створено як засіб пошуку відомостей із питань історії розвитку друкованої книги в Нідерландах, для реєстрації історичних досліджень, а також як головне джерело інформації про виставки та конференції.

Втілюючи в життя проєкти, що мають на меті збереження культурної спадщини, ми допомагаємо краще розуміти історію, аби поліпшити життя в майбутньому.

Список використаних літератури та джерел

1. Сенченко М. Науково-дослідна програма "Документальна пам'ять України" / М. Сенченко // Вісник АН України. — 1992. — № 4. — С. 50—54.
2. *Honderd hoogtepunten uit de Koninklijke Bibliotheek* / Wim van Drimmelen et. al. [editors]. — Netherlands : Waanders Zwolle, 1994. — 223 p.
3. *Zillhardt S. Bibliotheca universalis: a G-7 global information society pilot project* / Sonia Zillhardt // IFLA. — Mode of access: <http://origin-archive.ifla.org/IV/ifla64/031-98e.htm> (accessed 01.05.2021). — Title from the screen.

Mykola Senchenko,

Director of the Book Chamber of Ukraine, Professor

Cultural heritage conservation projects in the Netherlands

The article examines the projects of the Royal Library of the Netherlands dedicated to the preservation of cultural heritage. It was emphasized that the programs of preservation of printed and handwritten cultural heritage and providing the widest possible access to it are extremely important both for individual countries and for the international community, as they make it possible to become more thoroughly acquainted with projects of different directions and purposes and to gain useful experience in this field.

The features of five main projects are analyzed, including "Metamorphosis", "Memory of the Netherlands", "Medieval Illuminated Manuscripts", catalogs "Short Descriptions of Books of the Netherlands" (STCN) / Short Descriptions of Books of Flanders" (STCV), "Bibliopolis", with for the purpose of borrowing and implementing the achievements of foreign colleagues in the work of domestic libraries, as well as to support the "Documentary Memory of Ukraine" program.

Keywords: Royal Library of the Netherlands; cultural heritage preservation projects; digitization; deacidification

Надійшла до редакції 19 січня 2023 року

УДК 028:303.683](045)

DOI: 10.36273/2076-9555.2023.1(318).11-15

Вікторія Маркова,

професор, доктор наук із соціальних комунікацій,
завідувач кафедри журналістики ХДАК,

e-mail: vicmark777@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1866-5735>

Олександр Суховій,

кандидат філософських наук, доцент,
старший викладач кафедри культурологічних дисциплін
та образотворчого мистецтва

Харківської гуманітарно-педагогічної академії,

e-mail: mirusifter@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7086-8575>

Генеалогічний підхід до вивчення феномену читання

У статті обґрунтовано потребу розширення методологічного поля дослідження проблем читання в межах книгознавства через застосування генеалогічного підходу.

Констатовано, що феномен читання має власну історію в книгознавчому дискурсі, репрезентовану психологією та соціологією читання. Нині його вивчають у таких найперспективніших комплексних напрямках сучасної книгознавчої думки, як книжкова культура та книжкова комунікація.

Зроблено висновок, що для розуміння всіх процесів, які нині відбуваються з практикою читання в сучасних умовах, необхідним є критичний аналіз праць дослідників-гуманітаріїв, які так чи інакше порушують проблеми читання.

Зазначено, що нині дослідження читання репрезентовано різноманітними теоріями, сформованими в межах французької (феноменологічна, екзистенціалістська й постструктуралістська спрямованість), німецької (феноменологічна та герменевтична спрямованість) й американської (неопрагматична спрямованість) літературознавчих шкіл.

Розглянуто спробу застосування генеалогічного підходу до аналізу феномена читання в електронну добу німецько-американським філософом, теоретиком літератури та істориком культури Гансом Ульріхом Гумбрехтом. Спроби пояснити особливості читачьких практик в електронну добу він шукає в генеалогічних передумовах і насамперед у змінах, що відбуваються в "соціальних конструкціях часу". Учений робить висновок щодо проблематичності прогнозів стосовно майбутнього читання. Вихідним пунктом, від якого слід відштовхуватися, на його думку, є зосередження уваги на тих специфічних інституційних і хронотопічних умовах, за яких електронна революція розпочалася. Підсумовано, що лише вивчивши сутнісні риси електронної комунікації, зможемо наблизитися до розуміння процесів, які відбуваються / відбудуться з книгою та читанням у майбутньому.

Ключові слова: феномен читання; генеалогічний підхід; книгознавчі дослідження; методологія книгознавства; електронна комунікація; міждисциплінарний підхід

Постановка проблеми. Феномен читання має власну історію в книгознавчому дискурсі. В його межах вчені зосереджували увагу на проблемі диференціації читачів і побудові науково обґрунтованої типології, що мало велике практичне значення під час розроблення типології видань.

У радянський період було сформовано дві потужні дисципліни, що вивчали читання: психо-

логія читання й соціологія читання, в межах яких відбувалися масштабні дослідження сучасного стану читання та читання в історичній перспективі.

У 1920-ті рр. центром із вивчення читання стала Україна. В Українському науково-дослідному інституті книгознавства, який очолював видатний книгознавець, бібліограф, бібліотекознавець і літературознавець Ю. Меженко, розробля-